

* * *

УДК 94(497.2):(470+571)“1877/1879”

Прищеп Т. М.
аспірантка кафедри історії слов'ян, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), Prischepa_Tania@ukr.net

ВІДНОВЛЕННЯ БОЛГАРСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ (1877–1879 РР.)

Досліджується процес відновлення болгарської державності від османського панування після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Особлива увага приділяється впливу Російської імперії, яка традиційно підтримувала національно-визвольні рухи слов'янських народів на Балканському півострові. Відповідно метою дослідження є аналіз післявоєнного облаштування Тимчасового управління в Болгарії та розкриття основних напрямків його діяльності. Основними завданнями Тимчасового російського управління було відновлення в країні мирного порядку, підготовка до відродження болгарської державності та формування болгарських національних кадрів.

В процесі дослідження визначено, що реформи Тимчасового управління заново відродили інститути державності в країні та підготували основний державно-чиновницький апарат для майбутнього становлення болгарської держави. Саме тому, вплив Російської імперії в Болгарії після відновлення державності був перш за все політичним.

Ключові слова: російсько-турецька війна, болгарська державність, Тимчасове російське управління.

Серед дискусійних проблем пов'язаних з історією відновлення болгарської державності після закінчення російсько-турецької війни 1877–1878 років є діяльність Тимчасового російського управління, яке заклало основи нової державності в Болгарії. Наприкінці XIX ст. країна фактично перейшла від однієї суспільно-політичної системи до іншої й побудувала новий управлінський апарат.

Процес становлення болгарської державності проходив під безпосереднім впливом Російської імперії, що зумовило своєрідні риси політичного розвитку для майбутнього державотворчого процесу в Болгарії.

Метою дослідження є характеристика процесу відновлення та становлення болгарської державності після закінчення російсько-турецької війни 1877–1878 рр., а також аналіз деяких аспектів російського впливу в Болгарії в період 1877–1879 рр.

Історіографія дослідження висвітлює лише окремі аспекти проблеми, саме тому постає необхідність у більш комплексному висвітленні поставленого завдання. Серед основних досліджень, присвячених зазначеній проблематиці необхідно зазначити праці узагальнюючого характеру В. Конобєєва[1], М. Овсяного[2], П. Куцарова[3], Г. Тодорова [4], які по-різному розкривають питання впливу російського управління на формування нової Болгарії. В дослідженнях Н. Киняпіної [5] болгарське питання постає у загальному руслі зовнішньополітичного курсу російського уряду щодо балканського питання. А. Улуян в своїх дослідженнях звертає увагу на діяльність російського представництва у розбудові нової Болгарії саме через діяльність Тимчасового управління[6]. Не достатньо вивченою в історіографії залишається проблема підготовки болгарських національних кадрів, які прийшли на заміну представникам Тимчасового російського управління. В процесі дослідження було залучено нові документи, які дозволяють більш чітко окреслити основні аспекти проблеми.

Варто зазначити, що ще до початку російсько-турецької війни 1877–1878 рр., в листопаді 1876 р. була

створена спеціальна комісія з підготовки системи щодо управління Болгарією після її звільнення від османського панування. Комісію прикріпили до Ставки верховного головнокомандуючого російської армії. Першим головою комісії було обрано князя В. Черкаського, який був близьким до слов'янофільських течій та мав достатній адміністративний досвід[7,с.398]. Крім того, на території Болгарії розташовувалася значна мережа російських дипломатичних представництв, а також резиденція російських спеціальних служб на Балканах.

Після завершення війни за умовами Сан-Стефанського мирного договору 1878 р. створювалося автономне Болгарське князівство, яке очолило Тимчасове російське управління[8,с.159]. Варто відзначити, що в день підписання мирного договору князь В. Черкаський помер, тому Тимчасове управління очолив генерал Анучін, а потім князь Дондуков-Корсаков. Основними завданнями Тимчасового управління були відновлення в країні мирного порядку, підготовка та відродження болгарської державності, а також формування болгарських національних кадрів та обмеження князівства від впливу Порту[6,с.79]. Керівники Тимчасового управління запроваджували спеціальні курси для підготовки національних болгарських чиновників, а також запроваджували болгарську мову в державній адміністрації.

За дорученням князя В. Черкаського була створена спеціальна комісія на чолі з полковником Л. Соболевим, яка займалася дослідженням матеріалів з історії Болгарії. Саме на основі діяльності цієї комісії враховувалися особливості щодо майбутнього будівництва державного апарату країни[6,с.181]. Така дослідницька робота була необхідною для розробки проекту реформ для відбудови держави та вдалого залучення до адміністративного апарату болгарських національних кадрів.

В процесі проведення реформ територія Болгарії була поділена на губернії та округи. Всього було утворено 8 губерній та 56 округів[6,с.182]. Особливу увагу Тимчасове російське управління приділяло підбору адміністративних кадрів для управлінської діяльності. Оскільки болгари не мали відповідної професійної підготовки, то управлінські посади займали російські офіцери. Передбачалось, що в процесі діяльності Тимчасового управління відбудеться заміна російських чиновницьких кадрів на болгарські. Важливим кроком в зазначеному процесі було те, що у шести округах віцегубернаторами було обрано саме болгар – Петко Каравелов, Константин Стоїлов, Тодор Бурмов, Драган Цанков та ін.[2,с.14]. В округах створювали спеціальні виборні адміністративні ради та судові комітети, а в селах – ради старійшин.

Реформи Тимчасового російського управління в Болгарії охопили основні галузі державного управління та освітньо-культурної сфери. Так, на території країни було змінено систему судочинства. Турецька судова система повністю ліквідувалася. Тимчасове російське управління запроваджувало на болгарських землях нові виборні судові ради. В результаті судової реформи було створено 8 губернських та 56 окружних судів [9,с.158]. Варто зазначити, що члени судових рад отримували відповідну зарплату. В процесі реформування судової практики головною метою було залучення болгарських

спеціалістів до складу судів та встановити порядок виконання прийнятих судових рішень. Важливим етапом реформи було те, що встановлювалася незалежність судів від адміністративної влади. У вересні 1878 року було опубліковано “Тимчасові правила для облаштування судової частини Болгарії” [6, с. 190]. Варто зазначити, що російське управління залишило без змін церковні суди.

Реформи у сфері фінансів Тимчасове російське управління проводило з певним обмеженням. Така ситуація була пов’язана із нестаточним облаштуванням країни (до рішень Берлінського конгресу). Було розроблено відповідні інструкції щодо порядку збору податків, прийнято заходи щодо охорони податків, а також відновлено каси та фінансові установи, які займалися грошовими операціями [10, с. 159]. Цікавим є той факт, що турецькі податки, які існували на території Болгарії до війни 1877–1878 рр., зберігалися. Було відмінено лише бєдєль, яка стягувалася за звільнення чоловіків–християн від військової повинності [10, с. 36]. Тепер до військової повинності притягувалося все чоловіче населення без будь–яких особливих розмежувань. Було поставлено завдання знищити десятину й перейти до поземельного оподаткування. Проте, його не вдалося здійснити. Тому десятина збиралася у грошовому розмірі, але за необхідності сплачували й натурою. Крім того, селянам надавалася відстрочка на сплату податку та враховувався економічний рівень населення після завершення війни.

Тимчасове російське управління велику увагу приділяло організації болгарського ополчення, яке спочатку призначалося для охорони російського тилу, але дещо пізніше воно увійшло до складу загону генерала Гурко й брало участь у військових діях [9, с. 159]. Після підписання Берлінського трактату термін діяльності російського управління зменшувався до 9 місяців, але ефективність у проведенні військових реформ не змінилася [5, с. 216]. Про це свідчить той факт, що станом на 1878 рік до військової служби вступило 7 тис. болгар. Військова організація в Болгарії створювалася у формі сільських та міських караулів. В основу таких загонів була покладена організація болгарського четницького руху. Формувалися такі військові караули за певним матеріальним цензом. Були випадки, коли до караулів зараховували й бідніше населення, але за умови поручительства сільської общини або міського чиновника. За склад караулів відповідала рада старійшин. Формування майбутньої болгарської армії відбувалося за рахунок перетворення ополчення в Земське військо, до якого призивали чоловіків від 20 до 30 років [6, с. 192]. Варто зазначити, що в складі Земського війська перебували й російські офіцери та молодші командири–інструктори. Все необхідне озброєння болгарське військо отримало від російської армії. Відповідні дії Тимчасового російського управління у реформуванні болгарської армії свідчили про організацію могутньої військової сили відновленої болгарської держави.

В рамках проведення військової реформи відбулося створення болгарського військово–морського флоту, який розташовувався на території Чорного моря та на Дунаї. Необхідну військову техніку було доставлено із

Російської імперії. Крім того, на початковому етапі на болгарський флот працювали російські моряки.

Важливою подією у реформуванні військової сфери було відкриття у Софії, за дорученням князя Дондукова–Корсакова, військового училища, яке готувало майбутніх болгарських офіцерів. Викладачами тут були провідні російські офіцери. Крім того, із Російської імперії було привезено необхідну для навчання військову літературу та військово обладнання.

Для організації болгарського навчального процесу із Харківського університету було запрошено професора М. С. Дринова. При князі Дондукову–Корсакову він був обраний управляючим відділом народної освіти [11, с. 265], а потім його призначили віце–губернатором Софійської області. М. Дринов розробив “Тимчасовий устав для народних училищ”, який запровадив класифікацію народних училищ на території Болгарії. Так, ці училища поділялися на три рівні: початкові, середні та головні. В результаті проведення реформ на території Болгарії відкривалися нові школи та бібліотеки. Значна кількість болгарських молодих людей була направлена на навчання до Російської імперії, де готували майбутній болгарський державно–чиновницький апарат. Навчалися болгари в гімназіях, університетах та військових закладах імперії. Значна частина болгарських студентів навчалася в Києві, Одесі та Харкові. Важливою подією у реформуванні освітньої сфери було відкриття Народної бібліотеки в Софії (нині Національна бібліотека Республіки Болгарії імені святих Кирила і Мефодія).

Вагоме значення мала реформа медицини. Проте, можна сказати, що це була не реформа, а процес формування медичної сфери, оскільки під час османського панування на території країни практикували лише народну медицину. Саме тому Тимчасове управління розпочало організацію медичної галузі. В першу чергу відкривалися лікарні в губерніях та округах. В деяких містах з’являлися військові лазарети. В результаті медичної реформи на території Болгарії відкривалися аптеки, які відкривали особи з медичною освітою [6, с. 189].

Заключним етапом діяльності Тимчасового російського управління була підготовка конституції для Болгарського князівства. Варто зазначити, що провідну роль у підготовці конституційного проекту займав князь Дондуков–Корсаков, який краще всіх розумів ситуацію в болгарському суспільстві та політичному середовищі. Під керівництвом начальника судовими справами при тимчасовому управлінні російського комісара С. І. Лукьянова було розроблено перший проект Конституції Болгарського князівства. В основу проекту було покладено законодавчі норми Російської імперії, але оформлення державного устрою відбувалося за зразком Румунської конституції 1866 р. та Сербського уставу 1869 р. [3, с. 170]. В зазначеному проекті князь очолював законодавчу та виконавчу гілки влади [6, с. 193]. Цей проект зустрів певну критику в Петербурзі, де лунали заклики до створення більш ліберального конституційного документу. Саме тому було створено нову комісію для розгляду проекту болгарської конституції, яку очолив С. Н. Урусов. Важливим моментом був той факт, що до складу комісії в якості консультанта входив професор державного права О. Д.

Градовський [3, с. 171]. В результаті діяльності комісії був представлений новий варіант конституційного проекту.

6 квітня 1879 року в місті Тирново на засіданні Установчих зборів було прийнято першу конституцію Болгарського князівства, яка поклала початок існування відновленої болгарської державності.

Тимчасове російське управління на території Болгарії було ліквідоване в липні 1879 року, коли Великі народні збори обрали князем Олександра Баттенберга. Після його обрання князь Дондуков-Корсаков разом зі своїми помічниками залишив Болгарію.

Таким чином, вплив Російської імперії в Болгарії після відновлення державності у 1878 році був, перш за все, політичним. В результаті існування російського управління на території відновленої Болгарії відбулися значні політичні та адміністративні перелаштування. Реформи Тимчасового управління заново відродили інститути державності та підготували основний державно-чиновницький апарат для майбутнього становлення незалежної Болгарії. Підготовлені болгарські національні кадри знаходили своє місце в області адміністрації, освіти і, перш за все, у військовій сфері.

Список використаних джерел

1. Конобеев В. Борьба болгарского народа за национальную независимость в период русско-турецкой войны 1877–1878 годов и против решений Берлинского конгресса / В. Д. Конобеев // Освобождение Болгарии от турецкого ига: сб. ст. – М.: Издво АН СССР, 1953. – С. 71–138.
2. Овсяный Н. Русское управление в Болгарии в 1877–1879 гг. – СПб.: Издание Военно-Исторической Комиссии Главного Штаба, 1906. – 340 с.
3. Кударов П. О некоторых аспектах влияния России в Болгарии в период 1879–1886 гг. // Болгария и Россия. К 125-летию русско-турецкой войны 1877–1878 гг. – М., 2006. – С. 134–140.
4. Тодоров Г. Временнотурско управление в България през 1877–1879 г. – С., 1958. – С. 406–431.
5. Кияпина Н. Внешняя политика России второй половины XIX века. – М.: “Высшая школа”, 1974. – 384 с.
6. Улуниан А. Россия и освобождение Болгарии от турецкого ига: 1877–1878 гг. – М., 1994. – 214 с.
7. Шепелева А. Деятельность П. В. Алабина в послевоенном восстановлении Болгарии (1877–1878 гг.) // Молодой ученый. – 2012. – № 12. – С. 398–401.
8. Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. – М.: Госполитиздат, 1952. – 464 с.
9. Александрович С. Реформы русского гражданского управления в Болгарии (январь–май 1878 г.) // Работы гистарычна факультета БДУ: навук. зб. – Минск: БДУ, 2010. – Вып. 5. – С. 157–164.
10. Никитин С. Русское гражданское управление в Болгарии // Освобождение на България 1878–1968. Доклади от юбилейната научна сесия в София. – София: Издателство на Българската Академия на науките, 1970. – С. 27–40.
11. Освобождение Болгарии от турецкого ига: документы. – М., 1967. – Т. 1. – 693 с.

References

1. Konobeev V. Borba bolgarskogo naroda za nacionalnu nezavisimost v period rusko-tureckoi voyny 1877–1878 godov i protiv reshenii Berlinskogo kongressa / V. D. Konobeev // Osvozhdenie Bolgarii ot tureckogo iga: sb. st. – M.: Izdvo AN SSSR, 1953. – S. 71–138.
2. Ovsyanyi N. Russkoe upravlenie v Bolgarii v 1877–1879 gg. – SPb.: Izdanie Voenno-Istoricheskoi Komissii Glaanogo Shtaba, 1906. – 340 s.
3. Kucarov P. O nekotorykh aspektah vliyaniia Rossii v Bolgarii v period 1879–1886 gg. // Bolgarii i Rossiia. K 125-letii rusko-tureckoi voiny 1877–1878 gg. – M., 2006. – S. 134–140.
4. Todorov G. Vremennoto rusko upravlenie v Bolgarii prez 1877–1879 g. – S., 1958. – S. 406–431.
5. Kinyarina N. Vneshniaia politika Rossii vtoroi poloviny XIX

veka. – М.: “Vysshiaia shkola”, 1974. – 384 s.

6. Ulunian A. Rossiia i osvobozhdenie Bolgarii ot tureckogo iga: 1877–1878 gg. – М., 1994. – 214 s.

7. Shepeleva A. Deiatelnost P.V. Alabina v poslevoennom vosstanovlenii Bolgarii (1877–1878 gg.) // Molodoi uchenyi. – 2012. – № 12. – S. 398–401.

8. Sbornik dogovorov Rossii s drugimi gosudarstvami. 1856–1917. – М.: Gospolitizdat, 1952. – 464 s.

9. Aleksandrovich S. Reformy russkogo grazhdanskogo upravleniia v Bolgarii (yanvar–mai 1878 g.) // Pracy gistarychnaga fakulteta BDU: navuk. zb. – Minsk: BDU, 2010. – Vyp. 5. – S. 157–164.

10. Nikitin S. Russkoe grazhdanskoe upravlenie v Bolgarii // Osvozhdenieto na Bolgarii 1878–1968. Dokladi ot yubileinata nauchna sesiia v Sofiie. – Sofiia: Izdatelstvo na Bolgarskata Akadimiia na naukite, 1970. – S. 27–40.

11. Osvozhdenie Bolgarii ot tureckogo iga: dokumenty. – М., 1967. – Т. 1. – 693 s.

Prishepa T. M., graduate student of the Department of the history of Slavs, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), Prishepa_Tania@ukr.net

The restoration of the Bulgarian state and the Russian Empire (1877–1879)

This article investigates the process of the restoration of the Bulgarian state from the Ottoman rule after the Russia–Turkish war of 1877–1878. The special attention is spared to the Russia Empire, which traditionally supported the national liberation movements of the Slavic peoples on the Balkan peninsula. Accordingly, the purpose of the research is to analyze the postwar improvement of the Provisional governance in Bulgaria and disclosure of the main areas of activity. The main objectives of Provisional Russian governance was the restoration in a country peace agenda, preparation for the revival of the Bulgarian state and the formation of the Bulgarian national personnel.

As a result of the study determined that Provisional governance Reform newly revived state institutions in the country and prepared the basic state and bureaucracy for the future establishment of the Bulgarian state. Therefore, the influence of the Russian Empire on the restored Bulgarian state was primarily political.

Keywords: Russo–Turkish War, Bulgarian statehood, Provisional Russian governance.

Прищеп Т. Н., аспірантка кафедри історії слов'ян, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), Prishepa_Tania@ukr.net

Восстановление болгарской государственности и Российская империя (1877–1879 гг.)

Исследуется процесс восстановления болгарской государственности от османского владычества после русско-турецкой войны 1877–1878 гг. Особое внимание уделяется влиянию Российской империи, которая традиционно поддерживала национально-освободительные движения славянских народов на Балканском полуострове. Соответственно целью исследования является анализ послевоенного обустройства Временного управления в Болгарии и раскрытие основных направлений его деятельности. Основными задачами Временного русского управления было восстановление в стране мирного порядка, подготовка к возрождению болгарской государственности и формирование болгарских национальных кадров.

В процессе исследования определено, что реформы Временного управления заново возродили институты государственности в стране и подготовили основной государственно-чиновнический аппарат для будущего становления болгарского государства. Именно поэтому, влияние Российской империи в Болгарии после восстановления государственности было, прежде всего, политическим.

Ключевые слова: русско-турецкая война, болгарская государственность, Временное русское управление.

* * *

УДК 94(479.24)

Алиева Р.

диссертант, Институт истории им. А. Бакиханова НАН Азербайджана (Азербайджан, Баку), rus_rahimli@yahoo.com

РУССКО–ИРАНСКИЕ ВОЙНЫ И РАЗДЕЛЕНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА (ИСТОРИКО–ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ТУРКМЕНЧАЙСКОГО И АДРИАНОПОЛЬСКОГО ДОГОВОРОВ 1828 И 1829)

Подробно изложены исторические события русско-иранской войны, подписание договоров и плачевные результаты этих условий для азербайджанского народа. Для начала рассмотрим колониальную политику царской России,

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”